

POMEN MATERIJE V ENGELSOVI DIALEKTIKI NARAVE

Nejc Kralj

UVOD

Dialektični materializem je sintagma, nabita z raznovrstnimi pomeni. Po eni strani lahko predstavlja osrednjo marksistično doktrino, ki je staro idealistično metafiziko obrnila z glave na noge, marksizmu dala ustrezno znanstveno in filozofsko podlago ter konstruirala enoten *Weltanschauung* za potrebe socialistične teorije. Po drugi strani pa lahko pomeni naturalizacijo dialektike, skrunitev izvorne Marxove misli in pričetek dogmatizma, ki naj bi prepredal uradno sovjetsko filozofijo od Lenina dalje.

Friedrich Engels se v zgodovini zahodnega marksizma pogosto prikazuje kot precej problematična figura, ki naj bi skvarila avtentično misel velikega Karla Marxa. Engels je v obravnavah, ki mu niso naklonjene, prikazan na različne, pogosto nekompatibilne ali celo protislovne načine: je vulgarni pozitivist ali naiven heglovec; tisti, ki ni razumel Heglove dialektike ali Marxovega kapitala – slednje je med drugim povzročilo, da se je dober marksizem sprelevil v slab engelsizem, od katerega manjka le še stopnička do Stalinovega diamata (Kangal 2020, 10–16). Gre seveda za obtožbe, ki so povečini že same kontradiktorne, kar pa ne pomeni, da včasih niso resnične. Engelsov (in Marxov) opus je obsežen in sam Engels je tekom svojega življenja večkrat spremenil svoja stališča.

Glavna obtožba proti Engelsu se sicer glasi, da je potvoril avtentično misel velikega Karla Marxa in v marksizem vsilil elemente, ki so bili slednjemu tuji. Glavni tujek naj bi bil ravno dialektika narave, ki naj bi pomenila reifikacijo marksistične teorije kot filozofije prakse (Kangal 2020, 21). Dokazov, da Marx ne bi odobral Engelsovega dela, pravzaprav ni, kar dokazuje tudi osebna korespondenca obeh avtorjev (Kangal 2020, 30–35). Marx je navsezadnje spisal tudi eno poglavje *Anti-Dühringa*, v katerem Engels sicer obširno obravnava ravno tisto dialektiko, ki naj ne bi bila skladna z Marxovo mislijo. Spor o statusu Engelsove filozofije naj bi sicer v veliki meri zakrivil Georg Lúkacs v *Zgodovini in razredni zavesti*, ko Engelsov poskus aplikacije dialektike na naravo mimogrede označi za napako.³³

1 »Ključno je razumeti, da je tu uporabljena metoda omejena na območji zgodovine in družbe. Ne-sporazumom, ki izvirajo iz Engelsovega opisa dialektike, lahko povečini zvedemo na dejstvo, da Engels – sledeč Heglovi zmoti – metodo razširi tudi na vednost o naravi. Toda glavna določila dialektike – interakcija med subjektom in objektom, enotnost teorije in prakse, realne zgodovinske spremembe kot glavni vzroki sprememb v misli itd. – so odsotne iz naše vednost o naravi.« (Lúkacs 1971, 24 op. 6).

Kritika Engelsove dialektike v naravi se nato nadaljuje v tradiciji »zahodnega marksizma«, ki svojo kritiko Engelsa razume kot kritiko sovjetskega marksizma. Merleau-Ponty v delu, ki skuje koncept »zahodnega marksizma«, tako trdi, da se »marksistična ortodoksija /.../ zadovolji s tem, da postavlja reči in razmerja med ljudmi na isto raven ter v dialektiko doda nekaj naturalizma, ki, čeprav gre za zmerno količino, dialektiko pri priči razbije in jo postavi na mesto, kjer je še najmanj domača, namreč v objekt, v bit.« (Merleau-Ponty 1973, 65).²

Čeprav so nekateri filozofski pomisleki proti dialektiki narave utemeljeni, je vredno poudariti, da ima debata očitne politične konotacije. Zahodni marksizem se je primarno distanciral od uradnih doktrin Sovjetske zveze, obenem pa je želel ohraniti vlogo pravega dediča začetnikov marksizma. Za to je moral svoje lastne pozicije projicirati nazaj v Marxa in Engelsa, pri čemer je neskladja izvornih besedil z »dejansko doktrino« pač moral prisoditi nekemu krivcu. Tako sta nastala avtentični Marx in vulgarni Engels (Kangal 2020, 69). Toda tudi »sovjetski marksizem,« ki še zdaleč ni bil enotna struktura, se je sorazmerno hitro odmaknil od Engelsove filozofije narave. Že sam Lenin je razvil svojo lastno verzijo dialektičnega materializma, ki pogosto bolj spominja na materializem 18. stoletja (ena glavnih Leninovih referenc je pravzaprav Diderot)³ kot na teorijo Marxa in Engelsa.⁴

Pričujoči članek bo poskušal razvozlati nekaj ključnih vprašanj glede izvorov dialektičnega materializma, predvsem z ozirom na vlogo materije in telesa v okviru Engelsovih poskusov izgradnje nove marksistične filozofije, ki jih najdemo v njegovi nedokončani zbirki fragmentov *Dialektika narave*.

MATERIALIZEM

Za kaj v splošnem gre pri materialistični dialektiki? Sama besedna zveza zajema dva pojma – pojem materije in pojem dialektike. Najprej si pogledjmo Engelsovo pojmovanje materije, ki naj bi ležalo v temelju materializma:

Materija ni nič drugega kot totaliteta materialnih reči, od katerih je pojem abstrahiran, in gibanje kot tako nič drugega kot totaliteta vseh čutno zaznavnih oblik gibanja; besede kot materija in gibanje niso nič drugega kot okrajšave, s katerimi pojmujeemo mnoge različne čutno zaznavne reči na podlagi njihovih skupnih značilnosti. (Engels 1987, 519).

2 Merleau-Ponty za ta odklon v glavnem sicer krivi Lenina, čeprav ga opaža že pri Marxu in Engelsu.

3 Cf. Lenin 1972, 26-40.

4 Večina fragmentov *Dialektike narave* je bila prvič objavljena šele leta 1925, Cf. Kangal 2020, 56 -60. Lenin je tako moral črpati iz drugih virov, med katerimi je vredno omeniti predvsem *Anti-Dühringa*.

Na prvi pogled gre v dani definiciji za tautologijo: materija so materialne reči. Toda stvari niso tako preproste; totaliteta materialnih stvari bi lahko pomenila tudi, da v naravi ni nobenih zunanjih, duhovnih elementov s svojimi lastnimi kavzalnostmi. A to še ne pove prav veliko o materiji sami.

Bistveno je, da Engels govori o totaliteti materialnih reči. Na materijo ne moremo gledati kot na substrat oziroma substanco, ki je že vedno prisotna, saj gre za neko celoto, ki presega vsoto svojih delov in je lahko razumljena le skozi njihovo medsebojno povezanost. Toda to je pravzaprav šele treba pokazati, saj nikakor ni jasno, zakaj bi materijo oziroma materialne reči pojmovali v okviru neke totalitete in ne na podlagi raznih mehanskih povezav. Čemu ne bi materialnega sveta koncipirali kot skupek meni zunanjih reči in dejstev, ki tam enostavno so?

Problem z dejstvi kot dejstvi je, da so razumljena kot nekaj do nas indiferentnega, kar nas čaka tam zunaj in za kar potrebujemo le prava orodja, da jih razumemo. Šibkost takega empirizma Engels pokaže v enem izmed fragmentov iz dialektike narave, ko šaljivo napada ugledne znanstvenike (med katere spada tudi npr. Darwinov sodelavec Alfred Russel Wallace), ki so se v starosti obrnili k najbolj plehkemu spiritualizmu, pa naj gre za religiozna izkustva ali preučevanje pojavljanja duhov in podobnih bitij. Engelsova poanta je, da lahko v odsotnosti kakršne koli teorije, dejstva najdemo v čemer koli, ne glede na absurdnost predmeta. Empirizem in spiritualizem se znajdetata v zelo nenavadni enotnosti, ko prvi ne more ovreči drugega. Falsifikacija nekaterih čudežev je le potrditvev vseh ostalih. Empirizem, pravi Engels (1987, 354), se tako po svoji naravi sprevača v svoje nasprotje. Engels s teorijo, ki naj bi presegla statičnost in indiferentnost dejstva, cilja na neko močno modificirano heglovstvo. Hegel razvršča stopnje samorazvoja pojma od najbolj končnih form mehanizma in kemizma, kjer gre v glavnem za medsebojna določanja med seboj indiferentnih objektov, do samodoločanja ideje, najprej kot življenja in končno kot absolutne ideje. Vsaka stopnja razlaga svoj predmet, nato pa se zaradi svojih internih protislovij zaustavi in pokaže onkraj sebe, na stopnjo ki ta protislovja razreši in predmet razloži bolje, dokler v absolutni ideji ne zajamemo celote kot metode:

Metoda se najprej lahko kaže kot goli način spoznavanja in dejansko ima naravo takšnega načina. Vendar kot metoda ni le neka na in za sebe določena modalnost biti, temveč je kot modalnost spoznavanja postavljen kot določen skozi pojem in kot forma, kolikor je forma duša vse objektivnosti in ima vsa sicer določena vsebina svojo resnico edino v njej. Če proti metodi privzamemo vsebino kot dano in s svojsko naravo, sta v takšnem določilu tako metoda kakor logično nasploh zgolj vnanja forma. (Hegel 2017, 248).

Razvoj pri Heglu v splošnem poteka od zgolj potencialnega k dejanskemu: naj-

prej je na ravni nasebja, kot je npr. majhen otrok na sebi že človek, a vendar še ni pravo razumno bitje. Da bi otrok postal pravo razumno bitje, mora postati razumno bitje tudi za sebe. Enako velja tudi za duha, ki ga Hegel razume kot človeško skupnost. Ta je na sebi že vedno svoboden, a mora postati to tudi za sebe, mora se vedeti kot svobodnega. Njegova pot je krožna: je pot od sebe v drugo in spoznanje, da je tudi v drugem pri sebi. Pot duha se po Heglu razvija v zgodovini, filozofija pa je dojetje tega razvoja. Filozofsko pojmovanje na zgodnejših stopnjah zgodovine ne bo popolno, saj (zgodovinska) celota še ni realizirana. Zaradi nerealiziranosti zgodovinske celote se v zgodovini pojavljajo filozofski principi z omejeno uporabnostjo.

Engels Heglu ne sledi tako daleč. Zanj je ključna predvsem transformacija rigidne »metafizike«, katere objekti so si med seboj zunanji, v dinamično »dialektiko«,³⁷ s katero lahko v naravi uzremo imanenten princip razvoja (Sheehan 2017, 36–38). Gr̄torej predvsem za notranji razvoj stvari same, za njeno samogibanje, ki nadomešča rigidno stabilnost »reči na sebi«.

Tako tudi materija ni neka reč ali preprosta pozitivnost. Materija je neskončna, vendar ne v smislu neskončnega števila delcev, temveč v svoji lastni imanentni protislovnosti, zaradi katere nastopa kot proces.³⁸ Materija kot totaliteta materialnih reči obstoji ravno kot proces postajanja materialne reči in v tem smislu nastopa kot dejanska neskončnost, saj so v njej ohranjena in presežena protislovja, v kakršna se zapletemo pri vsakem poskusu zamejitve materialnega sveta ali njegovih regij. Materialna narava postaja skozi svojo lastno produkcijo in reprodukcijo.

Poznejše marksistične interpretacije pojma materije so šle v nekoliko drugačne smeri. Lenin je zagovarjal izrazito realističen pojem materije in tako vztrajno zatrjeval, da materija označuje od nas neodvisno obstoječ objektivni svet: »Materija je filozofski pojem, ki označuje objektivno realnost, ki se človeku daje skozi njegove čute in ki jo čuti odlikujejo in odsevajo, ona pa obstaja neodvisno od njih.«³⁹

7

5 Izraza metafizika in dialektika sta tu sicer uporabljena na sila problematičen način. Engels zatrjuje, da heglvska dialektika sprevrča metafiziko Heglovih predhodnikov, vendar pa te distinkcije pri Heglu ne najdemo, prav tako lahko njegov projekt v veliki meri razumemo ravno kot metafizičen. Engelsov izraz »metafizičen« bi še najbolje ustrežal predkantovski metafiziki. Obenem sam Hegel izraza dialektika ne uporablja tako obširno, kot bi to lahko mislili na podlagi marksističnih interpretacij. Kangal (2020, 165) predlaga, da gre pri Engelsovi terminologiji v veliki meri za politično odločitev, saj stari termini – metafizika, spekulacija itd. – niso več primerni za okvire revolucionarne teorije.

6 Cf. Engels 1958, 59: »Neskončnost je protislovje in je polna protislovij. Že to je protislovje, da bi bila neskončnost sestavljena iz samih končnosti, in vendar je tako. Omejenost materialnega sveta nas nič manj ne vodi v protislovja kakor njegova neomejenost, in vsak poskus, da bi odpravili ta protislovja, nas vodi, kakor smo videli, v še hujša protislovja. Ravno zato, ker je protislovje, je neskončnost neskončen, v času in prostoru brez konca razvijajoč se proces. Če bi odpravili protislovje, bi to pomenilo konec neskončnosti.«

7 Enako stališče se v *Materializmu in empiriokriticizmu* neprestano ponavlja: »Edini in neizogibni zaključek, ki ga iz tega lahko povlečemo – dedukcija, ki jo vsi izvajamo na vsakdanji ravni in ki jo materializem načrtno polaga v temelje svoje epistemologije – je, da zunaj nas in neodvisno od nas obstajajo objekti, stvari, telesa in da so naše percepcije slike zunanjega sveta.« (Lenin, 1972, 111)

Lenin je seveda deloval v nekoliko drugačnih okoliščinah kakor Engels; v času, ki so ga zaznamovali veliki napredki in kriza v fiziki, v okviru katere so se poleg znanstvenih odkritij vzporedno razvijale tudi filozofske interpretacije naravoslovja. Med slednjimi so nastajale tudi naivno idealistične (predvsem okoli Macha) in Lenin je primarno poskušal obraniti materializem pred tovrstnimi posegi raznih idealističnih filozofij (Sheehan 2017, 134). Althusser prav tako brani Lenina, češ da je pripravil prve osnove za pravo marksistično filozofijo in Leninov realizem hipostazira v filozofsko držo, po kateri filozofija nima objekta, posledično pa tudi ne zgodovine (Althusser 2018, 43). Filozofija vedno znova in znova ponavlja iste filozofske teze, ki so v zadnji instanci zatrjevanje materializma proti idealizmu.⁴⁰ Kljub temu ostaja dejstvo, da Lenin tu postavlja drugačno koncepcijo materije kakor Engels. Njen najbolj dogmatični izraz najdemo pri Stalinu:

V nasprotju z idealizmom, ki trdi, da obstoji realno samo naša zavest, bit, priroda le v naši zavesti, v naših občutkih, predstavah, pojmi, izhaja marksistični filozofski materializem iz tega, da je materija, priroda, bit objektivna realnost, ki obstoji izven zavesti in neodvisno do nje, da je materija prvotna, zakaj ta je vir občutkom, predstavam, zavesti, zavest pa je drugotna, izvedena, zakaj ta je odraz materije, odraz biti, da je mišljenje produkt materije, ki je dosegla v svojem razvoju visoko stopnjo dovršenosti, in sicer produkt možganov, možgani pa so organ mišljenja, da torej ni mogoče ločiti mišljenja od materije, če nočemo napraviti grobe napake. (Stalin, 1948, 595-596).

Stalin Leninovo refleksijsko epistemologijo potencira do točke, ko se dialektični materializem prelevi v mehanicistično teorijo, kjer materija neposredno determinira naše mišljenje. Pri Engelsu sta misel in materija sicer strukturno identični, vendar mišljenje vselej vsebuje tudi moment družbenega posredovanja. Da bi razjasnili to razliko, si moramo ogledati marksistično pojmovanje dialektike.

DIALEKTIKA

Kot smo videli, je bistvo materije v njenem samoporajanju, ki ga Engels pogosto zajema s pojmom gibanja:

V najsplošnejšem pomenu gibanje, mišljeno kot način obstoja, inherentna lastnost materije, zajema vse spremembe in procese, ki se dogajajo v vesolju, od zgolj spremembe mesta naravnost do mišljenja. (Engels 1987, 362).

Gibanje torej ni le sprememba mesta v prostoru – kar bi bilo gibanje v ožjem pomenu besede – ampak označuje predvsem neko časovno relacijo. Ta je ključna za

⁸ V kolikšni meri je ta interpretacija sploh zvesta Leninu, je seveda vprašljivo: Cf. npr. Sheehan 2017, 145. Trditev, da tu že stopa onkraj Lenina, Althusser sicer brez težav sprejema.

Engelsovo razumevanje dialektike. Narava imajo svojo lastno zgodovino in se neprestano spreminja ter transformira. Toda tu ne gre za neopisljive ali kaotične procese, temveč za procese, ki jih naj bi urejali dialektični zakoni. Engels jih v različnih obdobjih sicer našteva več, a glavni so trije:

1. zakon spremembe kvantitete v kvaliteto in obratno,
2. zakon enotnosti in protislovnosti nasprotij,
3. zakon negacije negacije

(Engels 1987, 356).

Ti zakoni imajo načeloma univerzalno veljavnost in so v bistvu metafizični zakoni (čeprav se Engels tega izraza na vsak način otepa). Čeprav se zastavi vprašanje dedukcije teh zakonov, je pri Engelsu ne najdemo. V splošnem vsi – v nekoliko prilagojenih oblikah – izvirajo iz Heglove Znanosti logike, vendar pa Engels nikoli ne pojasni, zakaj ravno ti zakoni in ne morda kateri drugi.

Kakorkoli že, ti zakoni vsekakor podpirajo Engelsovo koncepcijo dialektike v naravi. Prvi zakon, zakon transformacije kvantitete v kvaliteto, v temelju pomeni, da z dovolj spremembami v količini lahko dosežemo kvalitativni preskok. Tako zvišanje temperature vode do 100 stopinj Celzija sproži spremembo vode v paro. Toda zakon ni omejen na tovrstne formule; z njim lahko opišemo tudi povsem banalna dogajanja kot npr. opijanje z alkoholom, kjer dovoljšna količina popitega alkohola sproži kritično maso nastanka škodljivih snovi v telesu, ki povzročajo zmačkanost. Poleg takšnih banalnosti pa zakon spremembe kvantitete v kvaliteto razlaga tudi kompleksne fenomene, kot je npr. geneza kapitala.⁹

Drugi zakon govori o prehajanju nasprotij iz enega v drugega. Stvar sama naj bi bila izvorno identiteta (stvar je stvar), toda obenem tudi ni ta stvar sama in se torej razlikuje od same sebe. Končno je v tretjem koraku stvar enotnost obeh momentov, enotnost identitete in razlike. Ta abstraktna formulacija pravzaprav izraža bistvo spreminjanja. Stvar je identična sama s seboj, dokler se ne spremeni v nekaj drugega, toda obenem ohrani svojo identiteto ravno kot spreminjajoča se stvar. Reči so določene skozi nasprotja in protislovja,¹⁰ kar je bilo za tradicionalno metafiziko načeloma nesprejemljivo.

⁹ V *Kapitalu* lahko najdemo neposredno referenco na omenjeni zakon: »Posestnik denarja ali blaga se v kapitalista dejansko preobrazi šele tedaj, ko je minimalna vsota, založena za produkcijo, daleč nad srednjeveškim maksimumom. Tako kakor v naravoslovju se tu potrjuje pravilnost zakona, ki ga je Hegel odkril v ‚Logiki‘, tj. da preprosto kvantitativne spremembe na neki točki preidejo v kvalitativne razlike [poudarek NK].« (Marx 2012, 254)

¹⁰ »Verjetno najslavnejši primer najdemo v *Kapitalu*: »Videli smo, da proces menjave blag vključuje protislovne in medsebojno izključujoče se odnose. Razvoj blaga teh protislovij ne odpravi, ustvari pa formo, v kateri se lahko gibljejo. To je nasploh metoda, po kateri se razrešujejo dejanska protislovja. Protislovje je na primer, da kako telo stalno pada v drugo in prav tako stalno beži od njega. Elipsa je ena od form gibanja, v katerih se protislovje prav tako udejanja kot razrešuje.« (Marx 2012, 82).

Za Engelsa je celo gibanje na ta način protislovno, saj je gibajoča se reč obenem na enem mestu in drugem mestu (Engels 1958, 138– 139). Reč pa vendarle ni ne na enem ne na drugem mestu, ampak v gibanju med njima. Poskus fiksacije objekta na način abstraktne identitete – $A = A$, objekt se nahaja na določenem mestu – je v strogem smislu nemogoč, oziroma je kvečjemu uporaben v vsakdanjem, ne pa tudi znanstvenem postopanju.

Tretji zakon negacije negacije opisuje cikel postajanja, kjer se prva stvar spremeni v nekaj drugega skozi svoje uničenje, rezultat tega uničenja pa je ponovno uničen, a tako, da je vrnjen v izvorno obliko. Zakon negacije negacije lahko ponazorimo na primeru spremembe semena v rastlino. Seme s spremembo v rastlino preneha biti seme, toda tudi rastlina dalje propade, obenem pa proizvede plod, ki ga lahko ponovno posejemo. (Engels 1958, 156) Ključno je, da je samo izvorno seme vnačaj določeno skozi rastlino, oziroma da gre pri njem za neko samogibajočo enotnost.

Kaj pravzaprav ločuje Engelsovo dialektiko od Heglove spekulativne filozofije? Omenimo lahko predvsem dva momenta: zavračanje idealizma – tj. zatrevjanja »duha« kot glavnega gonila zgodovine – in afirmacija dialektike znotraj narave same. Dialektični zakoni delujejo v vseh treh sferah, ki jih Engels omenja: v naravi, v zgodovini in v mišljenju. Za Hegla narava ni dialektična,⁴³ v njej¹ ne prihaja do dejanskega razvoja, ampak kvečjemu do nesmiselnega množenja (npr. vrst živih bitij). Za Engelsa pa je narava bistveno zgodovinski proces. Konstantno nastajanje novih bitnosti z novimi lastnostmi, obenem pa vzporedno odmiranje starih bitnosti, priča ravno o načinu biti narave kot samoporajajoče totalitete (Kangal, 2020, 162). Za navedeno stališče je imel Engels dobre razloge. V njegovem času je znanost prišla do številnih odkritij, ki so razložila določene ‚manjkajoče člene‘ dotedanje vednosti, obenem pa ohranila diskontinuiteto med posameznimi področji, s čimer je na široko odprla vrata za bolj emergentistične poglede na naravo, med katere lahko uvrstimo tudi Engelsovega. Med najpomembnejša tovrstna odkritja lahko štejemo odkritje celice kot osnovnega gradnika živih bitij, Darwinovo teorijo nastanka vrst, ki je pojasnila razvoj živih bitij vse do človeka ter zakon o ohranitvi in transformaciji energije, ki je odpiral nove poglede na fizikalna vprašanja (Sheehan 2017, 39).

Sama občost dialektičnih zakonov pa ima lahko zaskrbljujoče posledice za človeško zavest in mišljenje, če so ti isti zakoni obenem tudi zakoni narave. Prehiter sklep iz že povedanega bi bil, da je mišljenje zgolj produkt možganov in pravzaprav zgolj odseva neko zunanjo realnost. Engels tako razlikuje med objektivno (naravno) in subjektivno (zavestno) dialektiko, pri čemer pa je slednja izraz, refleks prve.

11 To drži vsaj za marksistični pomen izraza dialektično. Kangal (2020, 143) predlaga, da bi v heglovski terminologiji Engelsovi rabi prej ustrezal termin spekulativno. Engels se je verjetno želel izogniti predvsem konotaciji racionalnosti, ki se drži te besede in ki ne ustreza Engelsovim ciljem.

Posameznikova zavest vsekakor ni neodvisna od njegovega telesa in okolja, vendar pa ima Engels tu nekoliko kompleksnejši odgovor, saj naj bi bila misel posredovana tudi s človekovo dejavnostjo v svetu; s samim aktom spreminjanja svojega okolja.¹² Ker pa je človekova dejavnost vedno družbena dejavnost, je tudi mišljenje družbeno posredovano. Trditev, da pomeni dialektika narave obenem redukcijo mišljenja na epifenomen materije je torej nekoliko pretirana. Ključno je torej, da je za Engelsa narava sama dialektična. Hegel zanika razvoj v naravi, slednja nima zgodovine. Engelsova narava je nasprotno v samogibanju, skozi katerega se neprestano transformira in ustvarja vedno nove oblike in lastnosti. Sedaj si pogledajmo še Engelsovo genezo naravnega sveta in družbenega sveta.

APLIKACIJA MATERIALISTIČNE DIALEKTIKE

Čeprav je narava načeloma večna, ima po Engelsu nekakšno začetno stanje. Najprej je zgolj brezoblična megla (Engels 1958, 66–67) v nepretrganem gibanju, iz katere se prav zaradi tega gibanja pričnejo oblikovati zvezde in planeti. Na slednjih se pod določenimi kemijskimi pogoji in na podlagi primerne konfiguracije molekul (takšne, ki ustreza zadostni kvantiteti) razvijejo organske celice ter z njimi življenje. Celice se nato razvijajo po načelu naključnih mutacij in naravne selekcije; v skladu s teorijo, ki jo je orisal Charles Darwin in ki sta jo Marx in Engels močno občudovala. Skozi te naključne mutacije pa se na določeni točki razvije organizem, ki je pretirano produktiven, saj je zmožen pridobiti več hrane, kakor je telo potrebuje za svoje preživetje. Točko odklona tega organizma od drugih sorodnih vrst opic lahko določimo v trenutku, ko svoje prednje okončine preneha uporabljati na enak način kot svoje zadnje okončine in pridobi pokončno držo, kar sprosti prednje okončine za izvajanje drugih kompleksnejših operacij. S tem človekov prednik ni več sposoben zgolj svoje lastne reprodukcije, ampak prične aktivno transformirati svojo okolico. Nove interakcije z okoljem, ki jih omogoči prosta roka, vodijo k novim prilagoditvam človeškega telesa, te pa omogočijo izdelovanje in rabo orodij:

Specializacija roke – to implicira orodje, orodje implicira specifično človeško aktivnost, transformirajoči odziv človeka na okolje, produkcijo. Živali v ožjem pomenurav tako imajo orodje, ampak le kot okončine svojih teles: mravlja, čebela, bober; živali prav tako producirajo, vendar je njihov produktivni učinek na okolico nič. (Engels 1987, 330).

Zgodovina se začne, ko se roka iztegne v naravo, jo transformira in uporabi za

12 Cf. Engels 1969, 21: »Najbolje ti ovrže te kakor vse druge filozofske muhe praksa, namreč poskus in industrija, Če moremo dokazati, da je pravilno naše pojmovanje nekega naravnega pojava na ta način, da ga sami napravimo, da ga ustvarimo iz njegovih pogojev in ga vrh tega še pripravimo, da služi našim namen, tedaj je konec Kantovi nedoumljivi ‚reči na sebi‘. Kemične snovi, ki nastajajo v rastlinskih in živalskih telesih, so ostale take ‚reči na sebi‘ vse dotlej, dokler jih ni začela organska kemija izdelovati drugo za drugo; s tem je postala ‚reč na sebi‘ reč za nas, kakor npr. alizarin, barvilo brošča, ki nam ga ni vrč treba gojiti na polju v broščevis koreninah, marveč ga mnogo ceneje in enostavneje izdelujemo iz premoškega katrana.«

svoje lastne cilje, ko orodja prenehajo biti okončine in postanejo produkcijska sredstva. Prva orodja so služila predvsem za nabiranje hrane, za lov na živali in ribolov, s čimer je prvi človek lahko prišel do boljše prehrane. S tem so tudi skrajšala čas, ki ga je človek potreboval za svojo reprodukcijo. Takšne spremembe, med njimi predvsem izum ognja, človekovega telesa niso pustila nezaznamovanega. Telo ni le vzrok dela, ampak tudi njegova posledica. Z roko so se začeli preoblikovati drugi organi, med njimi predvsem možgani. Ti po Engelsu služijo predvsem odkrivanju nujnih naravnih zakonov. S tem človek postane svoboden, saj svoboda v metafizičnem smislu za Engelsa pomeni zmožnost obvladovanja svoje okolice, kar zahteva poznavanje pravil, po katerih se slednja obnaša.

V evoluciji človeške vrste pa najdemo še tretji faktor. Razvoj orodij in njihova specializacija implicirata tudi delitev dela, s tem pa se pojavi potreba po komunikaciji, saj en producent proizvaja en produkt, drugi spet drugega. Tako so ljudje iz potrebe izumili jezik, s tem pa so izpolnjeni vsi pogoje za nastanek družbe v polnem pomenu. Specializacija orodja pomeni delitev dela, možgani in govor pa nam dajo možnost sofisticirane komunikacije med posameznimi pripadniki človeške vrste. Prehod med naravo in družbo se tu konča. Kljub enotni dialektični shemi zgodovina sledi lastnim imanentnim zakonom. Engels tako pravi:

Po materialističnem pojmovanju je razlog, ki v zgodovini v poslednji stopnji odloča: produkcija in reprodukcija neposrednega življenja. Ta pa je spet dvojna. Na eni strani – proizvodnja življenjskih sredstev, živeža, obleke, stanovanja in za to potrebnega orodja; na drugi strani – proizvodnja ljudi samih, razplojevanje vrste. Družbenim ustanovam, v katerih žive ljudje določene zgodovinske dobe in določene dežele, sta pogoj obe vrsti produkcije; razvojna stopnja dela na tej, družine na drugi strani. (Engels 1951, 219-220).

Na tej podlagi Engels analizira tudi nadaljnji razvoj družbe od družine in privatne lastnine in končno do države. Osnovno pojmovanje ostaja v dialektičnem razmerju med stopnjo razvoja produkcijskih sil in družbeno formacijo, ki se prepletata v medsebojnem učinkovanju. V vsakem družbenem sistemu se oblikujejo določeni antagonizmi, ki konstituirajo dejansko protislovje v družbi in ustvarijo tendenco, ki lahko na koncu raztrga obstoječi red ter zgradi novega.

ZAKLJUČEK

Sedaj se lahko vrnemo k začetnim opažanjem in odgovorimo na vprašanje, zakaj Engelsov projekt dialektike narave v nekaterih marksističnih krogih ni bil boljše sprejet. Nekateri marksisti so materialistično dialektiko razumeli kot nemožnost (in skrunitev Marxove dialektike), saj dialektika nima mesta v naravi, drugi pa so jo

razumeli na pretirano realističen način. Proti obojim smo poskušali pokazati, da Engle-
sova dialektika narave pomeni pomemben in izviren prispevek k marksistični teoriji,
ki ni niti pretirano idealističen niti ne mehanicističen. Videli smo, da za Engelsa ma-
terializem ne leži v materiji kot substanci, ampak pomeni ravno samogibajočo in sa-
morazvijajočo celoto. V tem smislu je materija totaliteta in tudi v heglovskem smislu
resnična neskončnost, saj obstaja ravno v svojem nenehnem samopreseganju in časov-
nem razvoju. Engels ne pada v pasti Leninove teorije spoznanja kot odsevanja zunanje
objektivne realnosti in zavrača mehanicistično teorijo kavzalnosti, ki je do Stalina kon-
taminirala vso marksistično teorijo od naravoslovja do koncepcije revolucionarne prak-
se.¹³ Engelsov materializem je Heglov idealizem postavljen na noge [ali obrnjen na gla-
vo], kolikor je v njem presežen primat duha, dialektika pa razširjena iz omejenega sveta
mišljenja v prostrani svet narave. Marksizem s tem dobi svojo lastno filozofsko teorijo,
ki ni primerna zgolj za obravnavo ekonomije in zgodovine, ampak tudi naravoslovja.

13 Cf. npr. Stalin 1948, 599: »To se pravi, da ne smejo partije proletariata voditi v njeni praktični dejav-
nosti kakršni koli slučajni motivi, temveč zakoni družbenega razvoja, praktični sklepi iz teh zakonov.« Teoretski
mehanicizem pomeni praktično tehnokracijo.

BIBLIOGRAFIJA

Althusser, Louis. 2018. Lenin in filozofija, v: Ideologija in ideološki aparati države in drugi spisi. Ljubljana: Založba cf.

Engels, Friedrich. 1987. Dialectics of Nature, v: Marx Engels Collected Works, Vol. 25. New York: International Publishers.

Engels, Friedrich. 1951. Izvor družine, privatne lastnine in države, v: MEID II. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Engels, Friedrich. 1958. Gospoda Evgena Dühringa prevrat v znanosti. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Engels, Friedrich. 1969. Ludwig Feuerbach and the End of German Classical Philosophy. Moscow: Progress Publishers.

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. 2017. Znanost logike III. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.

Kangal, Kaan. 2020. Friedrich Engels and the Dialectics of Nature. Cham: Palgrave MacMillan.

Lenin, Vladimir Iljič. 1972. Materialism and Empirio-Criticism. Peking: Foreign Languages Press.

Lúkacs, Georg. 1971. History and Class Consciousness. London: Merlin Press.

Marx, Karl. 2012. Kapital. Kritika politične ekonomije. Zvezek. 1. Ljubljana: Založba Sophia.

Merleau-Ponty, Maurice. 1973. Adventures of the Dialectic. Evanston: Northwestern University Press.

Sheehan, Helena. 2017. Marxism and the Philosophy of Science. A Critical History. London: Verso.

Stalin, Josif Visarionovič. 1948. O dialektičnem in zgodovinskem materializmu, v: Vprašanja leninizma. Ljubljana: Cankarjeva založba.